

Društveno-politička zbilja u djelima Marina Držića

Rešetar, Tamara

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:958606>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-09**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Tamara Rešetar

**Društveno – politička zbilja u djelima Marina
Držića**

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2017.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Tamara Rešetar

Matični broj:
0009069511

Društveno – politička zbilja u djelima Marina
Držića

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost/Povijest

Mentor: dr.sc.Irvin Lukežić

Rijeka, 15. rujna 2017.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. MARIN DRŽIĆ	3
2.1. Životopis.....	3
3. PRIKAZ DRUŠTVA U DRŽIĆEVIM DJELIMA	8
3.1. Renesansni Dubrovnik.....	8
3.2. Tezoro / novac.....	11
3.3. Klase u Držića.....	15
3.4. Rodna struktura.....	18
4. POLITIKA.....	21
4.1. Politička situacija Dubrovnika	21
4. 2. Urotnička pisma	23
4. 3. Držićeva teorija države i politike	29
5. ZAKLJUČAK	31
6. SAŽETAK.....	33
7. POPIS LITERATURE	34

1.UVOD

Kao studentica dvopredmetnog studija hrvatskog jezika i književnosti i povijesti za svoj završni rad odlučila sam se za ovu temu, u kojoj mogu povezati stvarnu povijesnu zbilju u Dubrovniku, i književno stvaralaštvo dubrovačkog velikana - Marina Držića.

Iz povijesnog dijela najviše ću se posvetiti političkoj i društvenoj situaciji Dubrovnika u vrijeme renesanse, ali i neke popratne pojave poput razvoja trgovine i novčarstva, političkih teorija i položaju žena u Dubrovniku tijekom šesnaestog stoljeća, ali i općenito renesanse. Šesnaesto stoljeće je Držićevo stoljeće, ali ujedno i vrijeme kada Dubrovnik doživljava svoj najveći uzlet – u gospodarskom, političkom i kulturnom smislu. Ta tri aspekta presudna su i u životu Marina Držića, i u ovom radu dotaknut ćemo se sva tri. Gospodarski će posebno biti povezan s novcem, a stalni nedostatak novca gotovo da je lajtmotiv Držićeva života. To se ogleda i nekoliko njegovih književnih djela u kojima novac pokreće radnju. Ovaj rad pokazat će i Držićevo poznavanje političke teorije i reagiranje na aktualnu političku vlast i stanje u Dubrovačkoj Republici. Urotnička pisma koja je Držić pisao firentinskom vladaru Cosimu I. Mediciju, svakako mijenjaju pogled na njegovu biografiju i djela. Koliki kulturni i intelektualni značaj je Držić imao za Dubrovnik ljudi njegova doba njegovi suvremenici vjerojatno nisu shvaćali. To dokazuju i stalni odlasci Marina iz Dubrovnika, kao i optužbe za navodno plagiranje od strane jednog dijela njegovih sugrađana.

Posebno me zainteresiralo marksističko¹ viđenje Marina Držića i njegovih djela. Djeluje nespojivo ako gledamo da je utemeljitelj marksizma

---

¹Marksizam označuje političku i socijalnu teoriju koju su razvili Karl Marx i Friedrich Engels, koji su 1848. zajedno i objavili knjigu *Komunistički manifest*. Iako opsegom nije velika(,) pa bi naziv knjižica bio

rođen nekoliko stoljeća kasnije, ali kroz tu prizmu i u Držićevim djelima možemo donekle prepoznati buduće, uvjetno rečeno, *proletere* i *buržuje*, ali podjednako tako i jednu utopističko – socijalističku viziju svijeta.

Dakle, cilj ovog rada je kroz odabranu sekundarnu literaturu istražiti stvarne povijesne okolnosti, u ovom slučaju one koje se odnose na društvenu i političku situaciju, i tu zbilju potkrijepiti primarnom literaturom, odnosno djelima Marina Držića.

---

primjereniji, ona jest velika u smislu značaja i utjecaja koji je ostvarila. Od svih kompleksnih ideja koje Marx i Engles izlažu, srž bi bila da se društvo dijeli na dvije klase - buržuje i proletere. Buržuji su klasa kapitalista i oni posjeduju sredstva za proizvodnju, dok su proletari klasa radnika koji nemaju vlastitih sredstava za proizvodnju, nego su prinuđeni da prodaju vlastitu radnu snagu da bi preživjeli. Prema Marksu, proletari nemaju što izgubiti i zato se trebaju ujediniti i svrgnuti kapitalizam i uspostaviti besklasno društvo – komunizam.

2. MARIN DRŽIĆ

2.1. Životopis

Na početku šesnaestoga stoljeća, kada je Dubrovnik bio na vrhuncu svoje gospodarske, političke i kulturne moći, do znatnog bogatstva i ugleda, došao je veći broj tadašnjih građanskih obitelji. Među njima našla se i obitelj Držić, koja je stekla poveći imetak uspješno se baveći trgovinom na istoku i zapadu, Levantu i Apeninskom poluotoku. O uspješnom poslovanju, bogatstvu i ugledu svjedočila je i njihova velika obiteljska kuća u Dubrovniku, odmah nasuprot Kneževa dvora, kao i posjedi izvan grada - u Gružu, Konavlima, na Pelješcu, i na otocima Šipanu i Koločepu². Ova građanska obitelj prvotno je pripadala vlasteli, a kronike i genealogije starije od četrnaestoga stoljeća, bilježe da su Držići bili izbrisani sa popisa vlastele u Dubrovniku zbog navodno teških prekršaja prema vladi. Međutim, ispostavilo se da ova priča o prisiljenom prelasku u građanstvo nije točna, nego da su je izmislili pripadnici obitelji u petnaestom i šesnaestom stoljeću. Razlog tome je da su Držići zapravo potomci Živka Držića, izvanbračnog sina vlastelina Marina Držića. Vlasteoska grana izumrla je u četrnaestome stoljeću, dok su ostali potomci izvanbračnog sina i postali ugledna građansko - trgovačka obitelj, koja je bila primljena i u najugledniju trgovačku bratovštinu u gradu – *Antunine*.

Sto i osam godina nakon smrti začetnika građanske loze obitelji Držić – Živka³, rođen je u Dubrovniku 1508.godine Marin Držić, kao najmlađe muško dijete Marina Nikole Držića i Anuhe rođene Kotruljević⁴. Mnoga razdoblja iz

---

² Bogišić, Rafo. *Mladi dani Marina Držića*. Mladost. Zagreb 1987, str 33.

³Isto, str 34.

⁴Čale, Frano. *Marin Držić*. Školska knjiga. Zagreb 1971, str 9.

života ovog Dubrovčanina i dalje ostaju tajnom, a poznati podaci rekonstruirani su iz malobrojnih arhivskih podataka.

Ni godina rođenja kao ni podaci o najranijem školovanju nisu u potpunosti sigurni, ali vjeruje se da je Marin pohađao istu dubrovačku školu kao i ostala djeca građanskih obitelji⁵. U dubrovačkoj školi je osim znanja iz humanističkih područja, dakle latinskog, grčkog i talijanskog jezika, osnova klasične književnosti i filozofije, stekao znanja i iz povijesti, prava, trgovine te osnove kršćanske teorije, a cijeli studij prožimala je retorika. Upravo u vrijeme Marinova pohađanja škole, rektorom dubrovačke humanističke škole postaje poznati humanist i proslavljeni latinistički pjesnik Ilija Crijević, koji je zasigurno imao utjecaj na razvoj plautovske komedije kod Držića, jer je upravo Ilija Crijević bio taj koji je u Dubrovniku osobitu pozornost počeo pridavati Plautu i njegovoj komediji⁶. Do sigurnih podataka o njemu u arhivskim spisima dolazi 1526. godine, kada je Marin Držić svečano ustoličen za rektora crkve *Domino*.⁷ Ne čudi da je Marin preuzeo crkvene poslove jer je u obitelji postojala tradicija da jedno dijete postane dio svećeničkog staleža i time osigura svojoj obitelji sve povlastice koje su proizlazile iz toga.⁸

Marin je u djetinjstvu i ranoj mladosti, kako se čini, živio mirnim životom, pisao, čitao, ali oko četrdesetih godina šesnaestoga stoljeća obiteljsko trgovačko poduzeće Držića počelo je polako propadati, a najveći slom doživjeli su 1538. godine, kada su im dugovi bili u iznosu cijelog imetka. Ta godina je na neki način prekretnica u Marinovom životu, prvo je primljen za orguljaša u Stolnoj crkvi i crkvi sv. Vlaha, da bi nakon samo nekoliko mjeseci uputio

---

⁵ Čale, Frano. *Marin Držić*. Školska knjiga. Zagreb 1971, str 11.

⁶ Bogišić, Rafo. *Marin Držić sam na putu*. HAZU. Zagreb 1996, str 19. -20.

⁷ Naziv koji se od šesnaestog stoljeća koristi za predromaničku crkvu prijašnjeg titulara Svih Svetih. (Preuzeto u *Leksikon Marina Držića*. Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Zagreb 2009. str 131.)

⁸ Bogišić, Rafo. *Marin Držić sam na putu*. HAZU. Zagreb 1996, str 11.

zamolbu Vijeću umoljenih za jednokratnu pomoć za studij u inozemstvu.⁹ Do danas nisu potpuno razjašnjene okolnosti zbog kojih je Marin Držić odlučio otići na studij u Italiju i to u razmjerno poznim godinama.

Vjerojatno je već bio zasićen Dubrovnikom, ali najviše je tome moralo pridonijeti nezadovoljstvo ekonomskim i društvenim statusom vlastite obitelji, koja je upravo u tim godinama bankrotirala i radi stečaja obustavila svoje poslovanje¹⁰. U listopadu 1538. Držić odlazi na studij u Sienu i, kao što je već rečeno, počinje novo poglavlje u njegovu životu. Poglavlje u kojem je, iako nije uspio diplomirati, produbio svoja znanja i životna iskustva, ali i ono najbitnije, svoj kazališno–književni profil. Osim što je bio postao rektorom sienskog studentskog doma i studentski prorektor Sveučilišta, u ovom razdoblju aktivno se bavio teatro. U tom kontekstu sve biografije spominju Držićevo sudjelovanje u tipičnoj renesansoj eruditnoj komediji i to vjerojatno u ulozi glavnoga glumca, u ulozi ljubavnika. Predstava je inače bila zabranjena tako da su glumci, a time i Marin, snosili posljedice.¹¹ Kao što je spomenuto, Marin nije diplomirao, nego je 1542. godine napustio studij i vjerojatno, na putu prema Dubrovniku, obilazio talijanske gradove. Jedan od gradova u kojima je duže proboravio bila je Ancona. Međutim, 1545., potaknut novčanom oskudicom koja ga je sve češće pratila, stupa u službu grofa Kristofora von Rogendorfa što će također biti prekretnica u njegovu životu, jer će mu biti inspiracija za neke likove u njegovim komedijama, i putovat će s njime u Carigrad i Beč¹².

---

⁹ Bogišić, Rafo. *Marin Držić sam na putu*. HAZU. Zagreb 1996, str 46.

¹⁰ Prosperov Novak, Slobodan: *Rekonstrukcija Držićeva životopisa od 1538. do 1543. prema novim dokumentima iz sienskih arhiva*. Croatica, Vol 1. (31) No. 1.(51), 2007, str.212.

<http://hrcak.srce.hr/174685> (preuzeto 3.7. 2017.)

¹¹ Čale, Frano. *Marin Držić*. Školska knjiga. Zagreb 1971, str 12-13.

¹² Isto, str 9.

Nakon što nije našao smirenje u pustolovinama s grofom von Rogendorфом, odlučio je okrenuti se svojoj sredini i svome gradu i to tako da pokuša učvrstiti vlastitodruštveni status. To se odnosilo na dva službena crkvena imenovanja - 1548. godine postaje đakon, a 1550. i svećenik.¹³ Osim toga, posvetio se i svojoj književnoj profesiji, tako da je razdoblje od 1547. – 1551. godine vrijeme najintenzivnijeg knjiženog rada Marina Držića. U tom razdoblju nastaju kapitalna djela, poput *Pometa*, *Dunda Maroja*, *Tirene*, *Venere i Adona*, *Novele od Stanca* i petrarkističkoga kanconijera.¹⁴

Međutim, neprilike u gradu postajale su sve jasnije za Držića, budući da ga dio Dubrovčana nije podržavao, te se Držić sve češće susretao s klevetama i napadima. Jedan od njih bio je i poznati javni napad da je Držić navodno plagirao *Tirenu* Mavra Vetranovića, ali je njegov književni uzor iz mladosti tada odlučno i solidarno stao u Držićevu obranu.¹⁵ „*Kad je Držić nakon prvog prikazivanja Tirene bio oklevetan kao plagijator, i to plagijator Mavra Vetranovića, Vetranović nije oklijevao da se javi i umiješa. Braneci Držića, Vetranović govori temeljito obaviješteno. Prema zauzetosti za Marina mladca, kako naziva Držića, može se zaključiti da nije riječ samo o konvencionalnoj intervenciji poštena čovjeka nego i o emotivno obojenom pravom prijateljskom postupku.*“¹⁶

Veliki uspjeh kao kazališni autor doživljava 1551. godine, kada se izvodi njegova komedija *Dundo Maroje*, i nakon toga živi još punih deset godina u Dubrovniku. Dubrovčani su prihvatili njega i on je prihvatio Dubrovnik, navikao se na život među svojim ljudima, vodio je brigu o *Dominu* kao i ostalim

---

¹³Bogišić, Rafo. *Marin Držić sam na putu*. HAZU. Zagreb 1996, str 116.

¹⁴Bogišić, Rafo. *Marin Držić sam na putu*. HAZU. Zagreb 1996, str 121.

¹⁵Isto. str. 133.

¹⁶Isto. str. 208.

poslovima koje mu je nalagala njegova svećenička dužnost.¹⁷ Podataka o ovom desetljeću u njegovu životu je razmjerno malo, a gotovo većina ukazuje na njegove financijske probleme i materijalnu oskudicu.¹⁸

Posljednje razdoblje u njegovu životu započinje 1561. godine, kada Držić počinje ozbiljnije razmišljati o odlasku iz Dubrovnika. Podaci su opet oskudni, tako da ne saznajemo točne razloge i motive njegova odlaska u tada već zrelim godinama. Imajući u vidu osnovne poante njegovih djela, kao i slanje urotničkih pisama 1566. godine Cosimu I. Mediciju, možemo pretpostaviti u kakvom je duševnom stanju Držić tih godina živio.¹⁹ „*Svoj odnos prema svijetu i životu izricao je sustavno i dosljedno. Ilustracija i proces toga kazivanja označeni su u slijedu Držićevih djela: Dundo Maroje, Skup i Hekuba. Na toj crti vidljivo je autorovo uočavanje i žigosanje društveno – moralnih devijacija u odnosima među ljudima, ali i onih koji su na vlasti...*“²⁰

U Veneciju je stigao 1562. godine i postaje stalan gost bogate trgovačke obitelji iz Dubrovnika - Primovića, a 1563. postaje kapelan mletačkog nadbiskupa i vjerojatno je na toj funkciji ostao do smrti.²¹ Godine 1566. nalazi se u Firenci, kada započinje njegova urotnička faza, ali o njoj će više riječi biti u nastavku ovoga rada. Ne zna se kada je točno napustio Firencu i vratio se u Veneciju, u kojoj i umire, 2. svibnja 1567. godine. Nakon nesupjele urote, dugog i teškog životnog puta, treba pretpostaviti da je Držić umro razočaran i duhovno slomljen.²²

---

¹⁷ Bogišić, Rafo. *Marin Držić sam na putu*. HAZU. Zagreb 1996, str. 193.

¹⁸ Bogišić, Rafo. *Marin Držić sam na putu*. HAZU. Zagreb 1996, str. 200-201.

¹⁹ Bogišić, Rafo. *Marin Držić sam na putu*. HAZU. Zagreb 1996, str. 231.

²⁰ Isto, str. 233.

²¹ Čale, Frano. *Marin Držić*. Školska knjiga. Zagreb 1971, str. 11.

²² Bogišić, Rafo. *Marin Držić sam na putu*. HAZU. Zagreb 1996, str. 284.

3. PRIKAZ DRUŠTVA U DRŽIĆEVIM DJELIMA

3.1. Renesansni Dubrovnik

U jednom od poglavlja koja slijede bit će nešto više riječi o političkom ustroju grada i dubrovačkoj trgovačkoj i diplomatskoj razmjeni, a u ovom poglavlju naglasak je na društvenom životu Dubrovčana, njihovoj kulturi življenja, navikama i općenito o stanovnicima. Poznavanje stvarne antropološke slike grada može nam pomoći u shvaćanju Držićevih djela, a posebice likova.

Državni i gospodarski uspon u šesnaestome stoljeću bio je popraćen i društvenim raslojavanjem među pučanima. Gotovo u svim sferama društva najbitniji kriterij za uspon postao je novac, odnosno bogatstvo. Građanima su se u društvenom smislu počeli smatrati samo bogatiji pučani, prije svega trgovci i pomorci. Nasuprot njima bili obrtnici u koje su pripadali sitni trgovci, mornari i radnici. Uz vlastelu kao glavne nositelje političke vlasti, svakako kao najutjecajniji sloj treba pribrojiti elitu bogatih trgovaca.²³

U prvim desetljećima šesnaestoga stoljeća osjeća se napredak kulturnog života i spoznaja novih duhovnih vrednota. Dubrovnik je jednim svojim dijelom i kulturnim doprinosom sigurno ušao u novu epohu – renesansu. Privatni život građana, smisao za ljepotu, raskoš i ukrašavanje, zabavni život, prosvjećenost i procvat znanosti i umjetnosti najbolji su dokaz tome. U to vrijeme usporedno s gospodarskim razvojem grada, a samim time i njegovih stanovnika, sve se više uvlači raskoš pa čak i rasipnost.²⁴

---

²³*Leksikon Marina Držića*. Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Zagreb 2009, str. 164.

²⁴Bogišić, Rafo. *Mladi dani Marina Držića*. Mladost. Zagreb 1987, str. 28.

Naravno, to vrijedi za već spominjane dvije glavne grupe, vlastelu i bogate građane, koji su zapravo bili u manjini, a većinu je činio siromašan puk, koji je živio u vrlo skromnim uvjetima. Velike razlike u imovnom stanju, a prema tome i načinu života, karakterizirale su renesansni Dubrovnik.²⁵

Uz pjesmu i glazbu, javne zabave s plesom ili kolom bile su omiljene u Dubrovniku. Posebice je glazba bila razvijena i Dubrovnik je privlačio glazbenike iz ostalog svijeta, a ples i glazbu rado spominje i Držić u svojim djelima.²⁶ U tami grada, otvoreni prostori noćnog Dubrovnika ulijevali su strah prolaznicima, a karnevalsko razdoblje bilo je i vrijeme većih izgreda u gradu, i to upravo po noći. Blagostanje u šesnaestome stoljeću nije nužno nosilo samo pozitivne posljedice, nego je upravo zbog toga zanemarivan odgoj i (muška) djeca postajala su sve razuzdanija. Tu pojavu kritiziraju mnogi dubrovački pisci, među njima i Marin Držić.²⁷ Izvan karnevalske sezone, osim obijesnih mladića, najčešće pripadnika vlasteoskih obitelji, i žena sumnjiva morala, malo tko je noću izlazio iz kuće bez neke veće potrebe.²⁸ Razna previranja u Europi u šesnaestome stoljeću utjecala su i na tiskanje različitih knjiga, poslanica i pisama u gradu koja su bila protivna političkom i socijalnom poretku Republike. Stoga će Senat ili Vijeće umoljenih upotrebljavati sva sredstva u borbi protiv novih strujanja, ponajviše protiv protestantizma. Vlada i Crkva provodile su cenzuru s velikom revnošću, a brojni carinici su i pregledavali svaku pošiljku koja je pristizala izvana.²⁹ Cenzuri su bile podvrgnute i sve predstave, tragedije i komedije, a jedan od poznatiji slučajeva je zabrana Držićeve *Hekube*.³⁰

---

²⁵Bogišić, Rafo. *Mladi dani Marina Držića*. Mladost. Zagreb 1987, str. 32.

²⁶Stojan, Slavica. *Slast tartare*. HAZU. Zagreb – Dubrovnik 2007, str. 133.

²⁷ Isto, str. 165.

²⁸ Isto, str. 243.

²⁹Fališevac, Dunja. *Dubrovnik - otvoreni i zatvoreni grad*. Naklada Ljevak d.o.o. Zagreb 2007, str.21.

³⁰ Isto, str.22.

Svakako jedan od najbitnijih elemenata, kako u Dubrovniku tako i Držićevim djelima, ali i općenito u renesansi, su poklade ili karneval. Kao i u talijanskim gradovima toga doba, i u Dubrovniku je karnevalsko vrijeme značilo obilje jela i pića, dopuštenje nošenja maski, nekažnjeno vrijeđanje susjeda i upadaje u stanove, plesanje, pjevanje pjesama aluzivnog značenja, kazališne izvedbe itd. Glavna značajka karnevala bila je sloboda, gotovo sve je bilo dopušteno. Privatne večeri, svečanosti s vinom i glazbom, a u kojima su umjetnici bili animatori, također je bilo obilježje karnevalskog razdoblja.³¹ Neslane šale mladih plemića, tučnjave i mačevanje, bila su redovita noćna pojava. Zadržavali su se oko fontana, smišljajući³² kako što zabavnije provesti noć, a u kontekstu toga svakako je poznata *novela* koju su izveli obijesni mladići Stancu u *Noveli od Stanca*.³³ Kako je merkantilistički duh vladao gradom, dio dubrovačke svakodnevnice bila i trgovina tijelom, a često je i cilj noćnih pohoda obijesnih mladića bio posjet *kurtižanama*.³⁴

---

³¹Stojan, Slavica. *Slast tartare*. HAZU. Zagreb – Dubrovnik 2007, str. 146.

³² Isto, str. 156.

³³ Isto, str. 157.

³⁴ Isto, str. 158.

3.2. Tezoro / novac

Trgovina je postala jedna od najvažnijih grana u renesansnom Dubrovniku i trgovci, posebice oni bogati, igrali su važnu ulogu u životu grada. U mentalitetu je novovjekovnog trgovca bila ljubav prema novcu i bogaćenju.³⁵ Cijela društvena struktura Dubrovnika je i bila određena gospodarskim i financijskim stanjem, i ispod prividnog mira događala se bespoštedna borba za stjecanjem novca.³⁶ Glavni elementi te borbe bili su konkurencija i potpuno iskorištavanje svih dopuštenih sredstava, a u toj borbi i sukobima raznih interesa stradavali su oni koji su i najmanje imali – najnižiinajsiromašniji slojevigradskoga stanovništva. Oni su se u teškim uvjetima rada i trgovine često nalazili izrabljivanima. S jedne strane, grad se bogatio i doživljavao sve veći prosperitet, viši slojevi društva živjeli su u obilju i raskoši, a s druge strane, većina stanovništva bivala je sve siromašnija i živjela u neimaštini. Razumno je i za očekivati da su u toj borbi za novac moralno – etička načela u odnosima prema ljudima ostajala samo na razini filozofskog razmišljanja.³⁷

U djelima Marina Držića novac je imao veliku ulogu. Mnogi pretpostavljaju da je to autobiografski element i da je Držić u stvarnom život bio opsjednut novcem. Suvremenici govore kako se borio s neimaštinom i da je u novcu zapravo vidio sreću.³⁸ Iako novac nije loš kao sredstvo robno-novčane razmjene, Dundo Maroje, na primjer, u komediji *Dundo Maroje*, prije bi se odrekao sina Mara nego svoga novca. Kad odlazi u Rim u potragu za Marom

---

³⁵Le Goff, Jacques. *Trgovci i bankari u srednjem vijeku*. Znanje d.o.o Zagreb 2014, str.89.

³⁶Bogišić, Rafo. *Marin Držić sam na putu*. HAZU. Zagreb 1996, str.43.

³⁷ Isto, str. 44.

³⁸*Leksikon Marina Držića*. Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Zagreb 2009, str. 539.

više ga muči novac koji Maro nije udvostručio ili utrostručio nego sam Maro, kojilakomisleno troši novac na Lauru.

Tu možemo uočiti i suprotnost između škrtogoca Dunda Maroja i rasipnog sina Mara. Stari Dundo Maroje je zaradio taj novac i njime želi još više zaraditi, a mladog Mara zanima samonjegova *galantina* Laura i kako će taj novac potrošiti. Više novaca, odnosno bogatstvo, ne znači i inteligenciju, jer su, u ovom slučaju, sluge inteligentniji i gospodari ih trebaju kako bi izvršili svoje naume, na primjer, Pomet pomaže Ugu Tudešku kako bi osvojio Lauru.³⁹

Novac kod Držića označava i pojam *tezoro*, što na latinskom jeziku znači blago, riznica, a u uskoj je vezi s pohlepom, lakomosti i škrtosti. Taj pojam je u Držića s jedne strane povezan sa alijenacijom/otuđenjem, a sa druge sa osobnim fetišizmom, odnosno, istinskim kultom kojemu je podređeno sve ostalo budući da je blago, ono novčano, konkretno i materijalno, jedini pravi smisao čovjekova života. Držić je virtuozno, upravo kirurškom preciznošću, pogodio ključnu devijaciju, ključni emocionalni i psihološki poremećaj od kojega su, kako se čini, u velikom broju slučajeva patili njegovi sugrađani u suvremenici. Strast prema novcu prema Držiću uvelike nadilazi sve ostale ljudske strasti, uključujući i ljubav prema svojim najbližima. Tako su najpoznatija tri škrca u Držićevim djelima, Dundo Maroje, Skup i Arkulin. Dundo Maroje je škrtac zbog već navedenih razloga, novac mu je važniji od sina. Skup čuva svoj *tezoro* i strepi nad njime, čime taj *tezoro* uspoređuju i s nečim demonskim. Boji se da mu netko ne ukrade njegov *tezoro*, toliko je u panici i obuzet strahom da to na njega utječe i na javi i u snu. U jednom trenutku i on sam shvaća kako je zlo imati novac i biti u stalnoj brizi za njega.⁴⁰

---

³⁹Leksikon Marina Držića. Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Zagreb 2009, str. 541.

⁴⁰ Isto, str. 797.

Iako samo zlato, odnosno novac, znači bolji položaj u društvu, on sam pobuđuje i pohlepu, škrtost, toliko da može dovesti do opsjednutosti, što se događa i Skupu.

Skup govori Varivi da ne smije nikome reći za *tezoro*, da ga treba skrivati, što potvrđuje njegovu demonsku stranu. Nakon što mu Munuo preotme *tezoro*, Munuo se ponaša na isti način, što ide u prilog tvrdnji da novac ne čini dobro, nego je sam zlo⁴¹:

*„Munuo čestiti! Sad sam ja čestit! Odspremih blaženstvo moje, usalvo ga stavih. Sad sam ja bogat kako i car, imam tezoro! Što ću ja sada? Kudi ću ja sada?“*⁴²

Osim najvećeg bogatstva, zlato za njih predstavlja i ljubav. Skup, kako mu *tezoro* predstavlja ljubav, u svakome vidi krivca i sumnja u svakoga. Dundo Maroju njegov novac također znači ljubav jer ide u potragu za sinom koji je trošio taj novac, a nije zaradio još više.

*„Zbog takve jedine ljubavi »Sin nije sin, ni prijatelj prijatelj, – dinar dobrotu šteti.“*⁴³

Taj citat možemo prepoznati i u komediji *Dundo Maroje* kada Dundo Maroje i Maro Marojevi namjerno ne žele prepoznati jedan drugoga samo zbog novca. Maro ne želi da njegov otac zna da je to on, jer je novac potrošio.

Treći najpoznatiji Držićev škrtac je Arkulin. Arkulin je zaradio svoj novac, ali ga ne želi dati kao miraz oženivši Ančicu, već želi da on od nje dobije novac kako bi još više zaradio. Zlato izaziva pohlepu, a i samim time što oni imaju to zlato smatraju da su bolji i da mogu utjecati na druge. Ne zanimaju ih drugi i njihove potrebe već samo novac i način na koji će zaraditi još više

---

⁴¹*Leksikon Marina Držića*. Leksikografski zavod Miroslava Krleža. Zagreb 2009, str. 799.

⁴²Čale, Frano. *Marin Držić djela*. Centar za kulturnu djelatnost. Zagreb 1987, str. 454.

⁴³*Leksikon Marina Držića*. Leksikografski zavod Miroslava Krleža. Zagreb 2009, str. 798.

novaca.⁴⁴ Od svih bogataša razlikuje se Ugo Tudešak koji rasipno troši svoj novac kako bi dobio kurtizanu Lauru.

On troši svoj novac, a ne kao Maro koji troši očev novac. U Držićevim djelima smatra se i kako mladi ne bi trebali imati, dobiti novac, jer ga oni samo rasipno troše i ne znaju se njime koristiti.⁴⁵ Novac u Držićevim djelima najčešće ima negativne učinke jer se njegovi likovi otuđuju od svojih obitelji, prijateljaj najbližih zbog straha za svoje blago.

Osim toga, novac je i pokretač radnje u tim djelima. Držić dijeli likove na siromašne i bogate, ali bogatstvo ne podrazumijeva uvijek i inteligenciju. Iako su siromašni, sluge obavljaju sve poslove umjesto svojih gospodara, lukaviji su od njih i nisu pasivni. Pomet Trpeza je lik sluga, a zapravo je inteligentniji od svog gospodara Uga Tudeška.⁴⁶

---

⁴⁴*Leksikon Marina Držića*. Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Zagreb 2009, str. 799.

⁴⁵Isto, str. 800.

⁴⁶Isto, str. 404- 407.

3.3. Klase

U povijesti su postojale klase, a klase možemo razabrati i u Držićevim djelima. U komediji *Dundo Maroje* možemo prepoznati gospodare i slugu, što su zapravo različiti društveni slojevi. Na klase ih dijeli novac, bogatiji imaju veći i jači položaj u društvu, a sluga, siromašniji, ovisi o njima. Osim toga, Držićevi likovi se mogu podijeliti na stare i mlade te njihov sukob također uvjetuje razvijanje fabule. U *Dundu Maroju* to je sukob Dunda Maroja i Mara, škrtog oca i rasipnog sina, a u *Noveli od Stanca* to je sukob između Stanca i trojice mladića - Džive Pešice, Vlaha i Miha koji mu izvode šalu. Stanac je također iz drugačijeg sloja nego mladići, te ima slabiji položaj u društvu. Zbog toga je on lakomislen i naivan i vjeruje mladićima kad mu govore da će ga pomladiti.

U biografskom diskurzu o Marinu Držiću posebno mjesto zauzima književnik Miroslav Krleža, a potom i Živko Jeličić, koji svojom monografijom rehabilitira Držića kao vođu proletera. Miroslav Krleža nastoji provesti revalorizaciju cjelovitog hrvatskoga književnog kanona, i to u skladu s idejom o hrvatskoj i srpskoj uzajamnosti u okviru marksističke ideologije.⁴⁷ Time je Krleža uvjetovao i proizveo burnu Držićevu ideologizaciju u vrijeme Titove Jugoslavije. Koliko god da je Krležina pozicija u tom povijesnom trenutku bila arbitarska za revalorizaciju hrvatskoga književnog kanona, toliko je njegov tekst o Držiću (a onda i njime izazvani poticaji i rezultati) unio i stanovite zabune, pa je postao citatan čak i u oprečnim kontekstualizacijama Držićeve biografije. Naime, premda se na prvi pogled temeljila na Krležinu poticaju, monografija Živka Jeličića interpretirala je Držićevu biografiju u marksističkoj maniri, a svojim uvođenjem kategorije proletarijata kao smisla književnog stvaranja,

---

⁴⁷Franić Tomić, Viktorija: *Sve obzine Marina Držića* u Franić Tomić, Viktorija: *Tko je bio Marin Držić*. Zagreb 2011, str.471.

izazvala je kod Miroslava Krležę otklon. Stoga je Držić za Jelićića revolucionar, ali ne i tragična ličnost povijesnog vremena i prostora.⁴⁸ Iz tih interpretacija Držić je prezentiran kao figura idealnog buntovnika i revolucionara koji je zainteresiran za niže slojeve puka i njihovu sudbinu, a samim time i borbac za besklasno društvo i koji je svojim dramskim i urotničkim tekstovima sposoban simbolizirati sve ideologeme marksističkog pogleda na društvo.⁴⁹ Živko Jelićić protumačio je i podijelu na ljude *nazbilji* ljude *nahvaokao* temelj Držićevog dramskog rada odnosno metaforu klasnog sukoba. Prema tome, komedija *Dundo Maroje* temelji se na sukobu između ljudi *nazbilji* ljudi *nahvao*, a sami čitatelji trebaju shvatiti koji ljudi pripadaju kojoj klasi. Jelićić je upozorio na važnost lika Pometa, kojega je protumačio kao predstavnika siromašnih slojeva i potlačenih klasa razdoblja ranoga kapitalizma.⁵⁰

Prolog :»*Tuj nađoh pravi život, veselo i slatko brijeme od prolitja, gdi ga ne smeta studena zima, i gdje ruži i razlikomu cvitju ne dogara gorušte ljeto, i gdje sunce s istoči vodi tihi dan samo od dzore do istoči i od istoči do dzore; a svitla zvizda danica ne skriva se kako ovdı meu vami, ma svitlo svoje lice na bilomu prozoru na svak čas kaže; a dzora, koja rumenimi i bijelim ružami cafti, i ne dijelja se s očiju od dražijeh ki ju gledaju; a slatki žuber od razlicijeh ptica sa svijeh strana vječno veselje čine. A ostavljam vode bistre, studene ke, odasvud tekući, vječnu hranu zelenim travam i gustomu dubju daju; a bogata polja ne zatvaraju dračom slatko, lijepo, zrijelo voće, ni ga lakomos brani ljudem, ma otvoreno sve svakomu stoji. Tuj ne ima imena 'moje' i 'tvoje', ma je sve općeno svijeh, i svak je gospodar od svega. A ljudi koji te strane uživaju ljudi su blazi, ljudi su tihi, ljudi mudri, ljudi razumni. Narav, kako ih je uresila pameti, tako ih je i ljepotom uljudila: svi općeno uzrasta su učinjena; njih ne smeta nenavidos,*

---

⁴⁸Franić Tomić, Viktorija: *Sve obrazine Marina Držića* u Franić Tomić, Viktorija: *Tko je bio Marin Držić*. Zagreb 2011, str.474.

⁴⁹ Isto, str. 475.

⁵⁰*Leksikon Marina Držića*. Leksikografski zavod Miroslava Krležę. Zagreb 2009, str. 347-348.

*ni lakomos vlada; njih oči uprav gledaju, a srce im se ne maškarava; srce nose prid očima, da svak vidi njih dobre misli; i, za dugijem mojijem besjeđenjem ne domorit vam, ljudi su koji se zovu ljudi nazbilj».*⁵¹

Svakako da je moguće ljude *nazbilj* i *nahvao* protumačiti kao proletere i buržuje, a Marina Držića kao zagovaratelja pravednijeg društva, ali to je samo jedna od mogućih interpretacija. Kada se prouči Držićeva biografija, ali i poznavanje konteksta toga vremena, Držić se zasigurno nije iz posve nesebičnih razloga zalagao za „besklasno“ društvo, kakvo spominje u Prologu. Takvu utopiju iz Prologa on želi postići i u stvarnom životu, šaljući pisma Cosimu Mediciju da sruši dubrovačku vladu, ali Držić nije zbog toga revolucionar ili vođa proletera, jer to nije činio zato jer se borio za obespravljene puk, ili tome slično, kao što navodi Živko Jeličić. Ono što je vidljivo u Držićevim djelima je da je on primijetio sve anomalije tadašnjeg društva, ali u njima on ne štedi kritike ni običan puk, kao ni vlastelu.

Držićev opći sud, o vremenu u kojem živi, ljudskoj naravi, o odnosu između čovjeka i životinje, taštini i pokvarenosti ljudske duše, moguće je protumačiti i u skladu s nekim neoplatonističkim idejama o odnosu između ljudske duše i makrokozmosa, odnosno o odnosu triju stanja ljudske naravi, od bestijalnoga preko ljudskoga sve do božanskoga. Međutim, takvi oblici filozofičnosti mogu se smatrati i općim mjestima humanističke kulture. S druge strane, ne može se smetnuti s uma gotovo manifestna narav nekih Držićevih nazora o svijetu i čovjeku.⁵²

---

⁵¹Čale, Frano. *Marin Držić djela*. Centar za kulturnu djelatnost. Zagreb 1987, str. 304 – 305.

⁵²Rafolt, Leo. *Drugo lice drugosti*. DISPUT d.o.o. Zagreb 2009, str.58.

3.4. Rodna struktura

Osim na društvenoj razini, naglašeni represivni procesi mogu se razabrati i u odnosu prema ženama. U renesansnom Dubrovniku, položaj žene nije bio tako idealan, kako bi to moglo zaključiti iz idealiziranih i mitotvornih predodžbi o Cvijeti Zuzorić, i njezinom kulturnom položaju. U realnom životu žena nije imala gotovo nikakvih prava i bila je potpuno onemogućena i neslobodna da donese i najmanju odluku o vlastitoj sudbini.⁵³

O stvarnom položaju žena govori i Miona iz pastorale *Grižula*. Taj lik u prvom feminističkom tekstu hrvatske kulture o položaju žena u Dubrovniku govori ovako⁵⁴:

Idi - Vaše tuge, sjetne žene, na ruke od ljudi došle. Raspiramo se i pridiramo se za njih, i još smo im krive. Tko ljudem vida obrok? Žene! Tko ih puđa od buha? Žene! Tko ih krpi? Žene! Tko im o kući radi? Ko im uprede i košulje kroji? Žene! Goli bi bez nas hodili; a nut, a nut kakvi su. Sjetni, da žene uteku od vas, ne biste li iscrkali od zime u buru? Nut ono kad vjerenica vjereniku kitu svije, i tamo u Dubrovniku, kako sam čula, vodicom od rusa i njekim prahom, koj toliko lijepo miriše, potrusi odzgara, da je jedna milos vidjet: a oni na vazda tuge zadaju. A čula sam u Dubrovniku reku: A ne rec to prid ženami, a ne nauč to žene!, kako da su njim žene papagali, da onoliko govore koliko ih uče; a: Drž'te žene na uzdi, ne daj im slobode!. Imali bi nas obuzdat i žvalo nam u čeljust stavit, da se davimo i da svezane stojimo i da njim ne umijemo ništa; a Bog zna tko je razumniji, bolji i svetiji, ali mi ali oni. (...)
Načinjamo se mi, začini im u kolu, jeda bismo im ispravne bile; a mi, neboge, nigda im prave.

---

⁵³Fališevac, Dunja. *Dubrovnik - otvoreni i zatvoreni grad*. Naklada Ljevak d.o.o. Zagreb 2007, str. 26.

⁵⁴Isto. str 27.

*Govi kako kokošica, budi pura kako golubica, ljubi draga svoga kako grličica, poj kako slavica – sve zaludu! A mi njima krive, a mi nesrječne?. Da su blagoslovljene one stare žene što se propovijeda da rekoše: Pođ' s tozijem bogom toliko robstvo! – ter ti rekoše ljudem: Pođ'te zbogom, nećemo vas! I uze svaka štit, kopje i sablju, i učiniše među sobom kraljicu i vojsku od žena. I počеше udarat na ljudi, i dobiše ljudi: i one tada bijehu, kako sad, koje vladaju gradove, a ljudi bijehu ništa.*⁵⁵

No, osim ovakvih stajališta o položaju žena, u Držića se mogu naći i brojne potvrde mizoginog diskursai replike koje komentiraju njezin podređen položaj.⁵⁶ Tome svjedoči i iskaz iz Prologa Dugog Nosa, u kojem se odgovornost za nastanak ljudi *nahvao* prebacuje na žene, jer da su one polakše pameti. Također, ušutkani likovi Ančice i Andrijane u komedijama *Arkulin* i *Skup*, samo su objekti muškog natjecanja, oslobođene svake inicijative za vlastitu sudbinu. Isto tako, u *Noveli od Stanca* protagonisti se hvale kako tuku svoje žene smatrajući to potrebnim kako bi im bile poslušne.⁵⁷

Osim Mione, koja je oličenje feminizma, u Držića postoje i drugi jaki ženski likovi. Primjerice Mande spretno i nekažnjeno vara svog muža, koji je u svakom pogledu inferiorniji od nje, dok je svodnica Anisula apsolutna gospodarica scenske igre i spletkarica.⁵⁸ Svakako među važnijima je Laura. U Držićevoj komediji Laura međutim nije samo stereotip kurtizane iz komedije *dell'arte*.

---

⁵⁵Čale, Frano. *Marin Držić djela*. Centar za kulturnu djelatnost. Zagreb 1987, str. 491.

⁵⁶Fališevac, Dunja. *Dubrovnik – otvoreni i zatvoreni grad*. Naklada Ljevak d.o.o. Zagreb 2007, str. 28.

⁵⁷Novosel Filip. *Seljaci i seljački svijet kasnog srednjeg vijeka u književnim djelima hrvatskih pisaca 15. i 16. stoljeća*. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Vol. 30. No.-, str. 200. <http://hrcak.srce.hr/95090>(preuzeto 3.7. 2017.)

⁵⁸*Leksikon Marina Držića*. Leksikografski zavod Miroslava Krlež. Zagreb 2009, str 142.

Ona se iznad tog stereotipa uzdiže ne samo važnošću koja joj se u dramskom zapletu pridaje, već i drugim svojim osobinama, ponajprije slobodom odlučivanja pri izboru partnera pri čemu se vodi emocijama, a ne ekonomskom nuždom koju joj nameće zanat. Ono što ju naročito izmješta iz stereotipa, jest činjenica da nije podređena svodniku. Čini se, dapače, da je ona svoj vlastiti svodnik, ako je suditi po njezinoj financijskoj neovisnosti koju vidimo kada pregovara sa Sadijem, ili kada Maru može posuditi novac.⁵⁹

---

⁵⁹ Gjurgjan, Ljiljana Ina. *Laura – stereotipna kurtizana ili subverzivni lik u komediji Dundo Maroje?* Umjetnost riječi, Vol. 55, NO. 1-2. 2011, str. 5. <http://hrcak.srce.hr/109077> (3.7.2017.)

4. POLITIKA

4.1. Politička situacija Dubrovnika

Dubrovačka općina spominje se od dvanaestog stoljeća, i već je od tada, unatoč tome što je bila pod vrhovnim zapovjedništvom Mletačke Republike, počela sustavno razvijati svoje sudbene i upravne institucije.⁶⁰ Gradski patricijat je u trinaestome stoljeću potpuno preuzeo vlast u svim vijećima komune, a državno – pravnim ustrojem je i ozakonjen aristokratsko – republikanski sustav u Dubrovniku, koji se nije bitno mijenjao sve do sloma Dubrovačke Republike.⁶¹ U četrnaestome i petnaestome stoljeću Dubrovnik je konačno i definitivno oblikovan kao politička zajednica, naime 1441. godine Dubrovčani su se proglasili Republikom. Da bi to uopće bilo moguće, morali su se osloboditi mletačkog vrhovništva i utjecaja, te se to i dogodilo 1358. godine kada su postali autonomna općina, i kada su kao dio Kraljevstva Hrvatske i Dalmacije, ušli u sastav ugarsko – hrvatske države. Iako su formalno pripadali toj državi, Dubrovčani su zadržali svoju slobodu i nezavisnost. Hrvatsko – dalmatinski ban, kao i ugarsko – hrvatski kralj, nisu se miješali u unutarnju organizaciju i poslove, kao ni u njihovu vanjsku politiku.⁶²

Unutarnja politika i vlast u gradu načelno se dijelila između Velikog vijeća, Vijeća umoljenih, Malog vijeća i kneza. Najveće ovlasti imalo je Veliko vijeće jer je rješavalo sva državopravna pitanja, donosilo zakone i biralo sve državne službenike, a činili su ga svi punoljetni pripadnici aristokracije, odnosno vlastele. Vrlo značajnu ulogu imalo je i Vijeće umoljenih, koje se nazivalo i Senatom, oni su provodili konkretne mjere i zakone u unutarnjoj i vanjskoj

---

⁶⁰*Leksikon Marina Držića*. Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Zagreb 2009, str. 160.

⁶¹ Isto, str. 161.

⁶²Bogišić, Rafo. *Mladi dani Marina Držića*. Mladost. Zagreb 1987, str. 9.

politici i zapravo određivali smjernice politike u Dubrovniku. Malo vijeće bilo je izvršno tijelo, a glavna funkcija bila mu je briga oko unutarnjih komunalnih poslova. Svim vijećima predsjedavao je dubrovački knez, i time predstavljao državnički suverenitet. On se birao svakih mjesec dana,⁶³ a zapravo nije imao nikakvu stvarnu vlast. Glavne funkcije, osim predsjedanja vijećima, bile su mu primanje stranih izaslanika i predstavnika.

Svoju samostalnu vanjsku politiku Dubrovnik uspješno nastavlja i u šesnaestom stoljeću. Od posebnog diplomatskog i trgovačkog značaja bilo je što su uredili odnose s dvjema velesilama tog doba – Osmanskim Carstvom i Španjolskom, a posebnu zaštitu i slobodu kretanja dobili su i od Francuske. Iako je bilo nekih antagonizama, s talijanskim državama su održavali sasvim korektne odnose, dok su trajnu podršku imali od pape u Rimu. U to vrijeme Dubrovčani slobodno putuju velikim prostranstvima Balkana i otvorene su im sve luke na Sredozemlju. Iskustvom iz prošlosti uvidjeli su da je politika održavanja prijateljstva⁶⁴ sa svakim, neuplitanje u velike suvremene sukobe i obilno korištenje mita i poklona, jedino što im u pomanjkanju značajnije vojne moći i preostaje. Zbog toga je glavni cilj dubrovačke vanjske politike bio mir i izbjegavanje bilo kakvog sukoba. Baveći se isključivo trgovinom, a bez ikakvih vojničkih i političkih pretenzija, Dubrovčani su bili rado viđeni i prihvaćeni suradnici i posrednici u svim oblicima trgovačkih poslova.

Vrhunska diplomacija i držanje stava neutralnosti bilo je presudno za daljnji razvoj i prosperitet Dubrovnika, koji u šesnaestome stoljeću proživljava svoj vrhunac.⁶⁵

---

⁶³*Leksikon Marina Držića*. Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Zagreb 2009, str. 162.

⁶⁴Bogišić, Rafo. *Mladi dani Marina Držića*. Mladost. Zagreb 1987, str. 10.

⁶⁵ Isto, str. 11.

4.2. Urotnička pisma

Životopis, a posebice djela Marina Držića ne bismo mogli u potpunosti protumačiti i razumijeti da nisu otkrivena njegova urotnička pisma upućena firentinskom vojvodi Cosimu I. Mediciju i njegovu sinu Francescu. Držić je u Firenzi proveo četiri mjeseca i uputio ukupno pet pisma, a sva potječu iz srpnja i kolovoza 1566. godine.⁶⁶

Četiri pisma je pronašao francuski znanstvenik i istraživač Jean Dayre potkraj siječnja 1930. godine u Državnom arhivu u Firenci. Jean Dayre ih je zatim prosljedio Milanu Rešetaru, koji je prokomentirao njihov sadržaj i objavio ih u ediciji *Stari pisci hrvatski*. Pisma je prvi put preveo Ivo Batistić 1963. godine, a osim što ih je preveo popratio ih je i komentarom i pogovorom u kojem je urotu opisao kao posljedicu jednog razdraženog, a možda i patološkog stanja našeg starog pjesnika.⁶⁷ Urotnička pisma Marina Držića izvor su raznim interpretacija, što subjektivnih, što objektivnih, a interpretacija Ive Batistića odbačena je uz primjedbe da je nepotpuna i pristrana. Izrazito negativnu i subjektivnu interpretaciju daje i Jorjo Tadić, koji smatra da je Držić cijeloga života živio u neradu i dugovima, a da je u novcu vidio najveću sreću.⁶⁸ Od pedesetih godina dvadesetog stoljeća, prije svega zahvaljujući Živku Jeličiću, tumačenja su krenula u novom smjeru i javljaju se pokušaji temeljitijeg razumijevanja Držićeva čina.⁶⁹

---

⁶⁶Bogišić, Rafo. *Nadahnuće i zbilja. Tri posljednja koraka u životu Marina Držića* u zborniku: *Marin Držić 1508. – 2008.*: uredili Nikola Batušić i Dunja Fališevac. HAZU. Zagreb 2010, str. 221.

⁶⁷Tatarin, Milovan. *Čudan ti je animao čovjek*. HAZU. Zagreb – Dubrovnik 2011, str. 177.

⁶⁸ Isto, str. 178.

⁶⁹ Isto, str. 179.

Pitanje koje se prvo nameće jest: što to točno Držić predbacuje dubrovačkoj vladi?

U svojim pismima on potanko iznosi sve „grijehe“ svoje vlade: zbog neumjesne štednje Dubrovčani sada šalju siromašnog fratra kao poslanika španjolskome kralju Filipu II., kralju Sicilije poslali su, kako navodi Držić, prost i običan dar, a s druge strane zbog spora s Osmanskim Carstvom potrošili su cijelo bogatstvo. Držić napominje da „*pričam o tim niskostima crveneći se, jer taj grad ima i uvijek je imao prilika da se u pravi čas podiči. Oni pak troše tamo gdje ne treba.*“⁷⁰. Nadalje, smeta mu što se Dubrovčani boje kazne Osmanlija i zbog toga nitko ne može kupovati ili graditi brodove prije nego položi veliku jamčevinu kao zalog da će se pokoravati njihovim odredbama.⁷¹ Smatra da su u dubrovačkoj vladi ljudi upravljači, koji misle da su mudri, a zapravo su nesposobni, nemoćni i izrazito oholi. Posebno je Držića smetalo da u vrijeme kada se pročulo da Osmansko Carstvo šalje vojsku na Dubrovnik oni „*nisu ništa poduzimali da se zaštite, nego su samo plakali i kao strašljive žene očekivali da im nekim čudom pomoć padne sa zvijezda. U takvoj nemoći nisu ni za što pobrinuli da bi joj doskočili, nego su pripremali ključeve grada kako bi ih bez ikakva otpora predali Turčinu kad dođe.*“⁷² Kritizira i dubrovačko sudstvo i navodi primjere loših sudbenih postupaka i građanskih parnica, loše postupanje prema patronima brodova, o progonu četiri fratra koja su podrijetlom bili pučani, zatim nespretnost vlade u utvrđivanju grada i nasilje prema stranicima u gradu.⁷³

---

⁷⁰Držić, Marin. *Pisma Cosimu I. Mediciju 1566*. Hrvatski centar P.E.N.-a & Most. Zagreb – Dubrovnik 1993, str. 27.

⁷¹ Isto, str. 28.

⁷² Isto, str. 29.

⁷³ Isto, str. 30. -32.

Drugo pitanje koje se postavlja jest: koji su Držićevi ciljevi i planovi izneseni u pismima?

Kako bi se zbrci u gradu stalo na kraj, Držić piše Cosimu da mu se otvara divna prilika za djelovanje jer tamošnji puk moli da ih netko oslobodi od „*dvadesetorice nenaoružanih, ludih i bezvrijednih nakaza i sastavi novu vladu u Dubrovniku*“. Dubrovnik ima na raspolaganju mornaricu, novac i kad bi vodstvo bilo u rukama vojvode Cosima,⁷⁴ koji je „*vladar prebogat mudrošću i Fortunom*“, uspjeli bi se oduprijeti bilo kakvom divljaštvu Osmanlija nad Dubrovnikom. Držić smatra da na svojoj strani ima i mladež Dubrovnika, koja bi prihvatila njegove planove i svi zajedno bi pod vodstvom vojvode Cosima svrgnuli vladu i stvorili novu republiku. Vladu bi sastavili prema toskanskom uzoru, jedan bi pukovnik u ime Cosima upravljao gradskom posadom i čuvao slobodu puka, a vijeće bi se sastavilo na genovski način, dakle u vijeću bi sjedili i plemići i pučani.⁷⁵ Držić piše kako treba i temeljita reorganizacija sudstva na čijem čelu bi bio talijanski pravosudni kapetan, predstavnik vojvode Cosima⁷⁶. Da bi se svrgavanje vlasti uopće moglo dogoditi smatra da bi papa najprije morao ekskomunicirati vladu jer bi to narodu, koji je vrlo odan katoličkoj vjeri, dalo hrabrosti i veliku snagu. Kad bi oni bili ekskomunicirani, u Držićevoj zamisli bi grad bio nužno prisiljen promijeniti vladu.⁷⁷

Iako im se u šesnaestome stoljeću nije pridavala velika vrijednost, budući da se za njih nije znalo niti se moglo znati, pisma su postala jednom vrstom manifesta. Ustanovljena je veza između njih i njegovog dramskog opusa, a dobila su i privilegiran epistemološki status.

---

⁷⁴Držić, Marin. *Pisma Cosimu I. Mediciju 1566*. Hrvatski centar P.E.N.-a & Most. Zagreb – Dubrovnik 1993, str. 28.

⁷⁵ Isto, str.29

⁷⁶ Isto, str. 30.

⁷⁷ Isto, str. 33.

Držić je zahvaljujući pismima sve manje doživljavao kao renesansni zabavljač sklon dugovima, a sve više kao pisac s jakim političkim položajem, koji je u uroti prešao s riječi na djela. Tada su se njegova dramska djela počela tumačiti kao kritika dubrovačke aristokratske vlasti skrivena u metaforama, aluzijama i ironiji.⁷⁸ Ova Držićeva urotnička scena kao da je nagoviještena petnaest godina prije u Prologu komedije *Dundo Maroje*, u kojem je i dobila svoju teoretsko – fantastičnu razinu. Bez ovih pisama interpretacija Prologa ne bi bila potpuna, jedno objašnjava drugo i zato je bitno u poglavlju o utopijskim urotničkim pismima objasniti i utopijski Prolog *Dugog Nosa*.⁷⁹

„ I ti ljudi nahvao od ruke im ide učinit jednu konjuru, da iz gospoctva izagnu ljude nazbilj. Ljudi nazbilj to uzaznavši skočiše, užeše oružje, izgnaše sve te ljude nahvao i ne ktješe da jedan cigloviti za lijek u tjeznijeh stranah ostane.“⁸⁰

Pometu je Držić dodijelio najvažnije monologe, a njihova interpretacija uglavnom je usmjerena prema djelu Niccolòda Machiavellija *Il Principe (Vladar)*.⁸¹ Držić je u svijetu komedije umjetnički ostvario ono što je potkraj života vojno – politički pokušao postići urotom. Pomet kao inteligentni, razumni, mudri čovjek *nazbilj* raskrinkava i moralno poražava ljude *nahvao* i zasluženom mijenja svoj status, a u urotničkim pismima Držić i zamišlja poraz nesposobnosti oligarhije i podjelu vlasti između puka i vlastele. Jedna od važnijih ideja *Vladara* je moralna osuda svjetine:

„ Jer o ljudima se općenito može reći ovo. Nezahvalni su, nepouzdati, prijjetvorni i himbeni, klone se opasnosti i pohlepni su za dobitkom: ako im

---

⁷⁸Leksikon Marina Držića. Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Zagreb 2009, str. 838.

⁷⁹Držić, Marin. *Pisma Cosimu I. Mediciju 1566*. Hrvatski centar P.E.N.-a & Most. Zagreb – Dubrovnik 1993, str. 58.

⁸⁰Čale, Frano. *Marin Držić djela*. Centar za kulturnu djelatnost. Zagreb 1987, str. 305.

⁸¹Tatarin, Milovan. *Čudan ti je animao čovjek*. HAZU. Zagreb – Dubrovnik 2011, str. 200.

dobro činiš, uz tebe su, nude ti krv svoju i imutak, život i djecu, kako sam već kazao, kad je potreba daleko, no kad se nevolja primakne, oni izmiču“.

Nasuprot takvima nalazi se razborit pojedinac – *nazbilj* – Pomet – koji zna kolika je važnost *fortune, virtu, okazijon i akomodavanja*.⁸²

Još jedna poveznica pisama i djela koju navode je sličnost u opisima vlastele s portretom ljudi nahvao i s moralno-antropološkim razmišljanjima o „ludosti“ i „barbarstvu“ u monolozima Pometa i Dživa. Najmoralniji lik u Držićevim djelima, čovjek *nazbilj* je vlastelin Dživo iz *Skupa*. S druge strane, Arkulin – čovjek *nahvao*, dolazi iz bogatog puka koji Držić želi uvesti u dubrovačko vijeće. Iz ovoga proizlazi da skup fraza koje se ponavljaju u djelima nije nešto rezervirano za vladare grada, nego jednostavno raspoređeno po svim društvenim slojevima. Ako se iz prije navedenog može zaključiti da Držić nije kritičan prema društvu svojega doba, treba promijeniti mišljenje. On s humorom moralizira o nizu pojava te podjednako ismijava sve društvene slojeve.⁸³

Kakav je bio medičejski pogled na Držićeve namjere?

Dokumenti otkriveni 2007. godine pokazuju da Držić nije, kako se mislilo, bio ignoriran od strane medičejskih vlasti jer njemu jest odgovoreno. U Državnom arhivu u Firenci pronađena je prepiska između vojvode Cosima I. Medicija i njegova tajnika Bartolomea Concina i peto Držićevo pismo. Iako je nedvojbeno bilo kontakata to ne znači da je firentinski dvor Držića shvaćao ozbiljno: „*„Ovdje se nema što odgovoriti jer su to sve Dubrovčaninove vijesti i doista samo brbljarije; ipak, nije na odmet sve čuti“..... “Sve su to tlapnje“.*

---

⁸² Tatarin, Milovan. *Čudan ti je animao čovjek*. HAZU. Zagreb – Dubrovnik 2011, str. 201.

⁸³ *Leksikon Marina Držića*. Lekiskografski zavod Miroslava Krležje. Zagreb 2009, str. 845.

Za Cosima su Držićevi prijedlozi bili tlapnje, bajke i brbljarije, a Držić govori bez temelja. Samim time što je njegov slučaj predan knezu Francescu također ukazuje da ga Cosimo nije smatrao od veće važnosti. Dok je načelni stav medičejaca jasan, ipak prepiska između Cosima i njegova tajnika ne otkriva mnogo koji su to bili konkretni razlozi za negativan dojam o Držiću. Iako nije bio posve ignoriran, izgleda da je medičejski dvor bio daleko od toga da ozbiljno promotri Držićev prijedlog.⁸⁴

---

⁸⁴Kunčević, Lovro. „*Ipak nije na odmet sve čuti*“. *Medičejski pogled na urotničke namjere Marina Držića*. Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. No. 45. 2007., str. 16. – 17. <http://hrcak.srce.hr/16197>(preuzeto 3.7. 2017.)

4.3. Držićeve teorije države i politike

U šesnaestome stoljeću politička misao koncentrirana je na stvaranje i analizu novog oblika političkog života – države, a najznačajniji teoretičari koji su utjecali ne samo na Marina Držića, nego i na kasnije političke teoretičare bili su Niccolò Machiavelli, Jean Bodin i Thomas More. Niccolò Machiavelli najzaslužniji je za formulaciju države i modernog shvaćanja politike i znanosti o njoj, Jean Bodin za pojam suverenosti, a Thomas More za specifični utopijski način i avangardno mišljenje. Sva trojica utjecala su na Držića i kao književnika i u njegovom praktičnom političkom djelovanju.

Političko stanje Dubrovačke Republike potaknulo je Marina Držića na komediografsko kritiziranje dubrovačke vlasti, za koju je smatrao da je korumpirana i to prije svega jer je aristokratska, a ne demokratska republika. Prateći stanje političke vlasti Dubrovačke Republike, Držić je uočio važnost razlikovanja vlasti (koja se može iskvartiti) od države (ostatka građana bez kojih je država nemoguća) za ograničavanje vlasti samovoljnih vlastodržaca, koje je vidio u dubrovačkoj aristokraciji, koja je korumpirala plemenitu vlast i tendirala isključenju građana iz političkoga procesa kako bi ostvarila privatne interese i izvrgnula se u oligarhiju. Zauzimanjem za nužnost propitivanja i postavljanja pitanja legitimnosti vlasti, odbacio je srednjovjekovne nazore. Smatrao je kako vlast treba propitivati bez obzira je li država dobro uređena i žive li njezini građani u sjaju ili bijedi. Zauzima se za širenje političkoga prostora republike na širi sloj građana jer je, sukladno modernim političkim tendencijama, znao kako politika ne pripada samo vlastima, nego je ona mogućnost suživota svih građana u novome obliku političke zajednice – državi.⁸⁵

---

⁸⁵Sunajko, Goran. *Prilog Držićeve razumijevanju teorije države i politike njegova doba*. Studia Lexicographica Vol. 5. No 2 (9). 2013., str. 177. - 192. <http://hrcak.srce.hr/114409>(preuzeto 3.7.2017.)

Držić će inzistirati na tome da sfera građanskoga društva podrazumijeva i političko djelovanje, a to je i pokazivao u svojim komedijama i glumačkim družinama koje, kao i svi drugi građani, mogu kritizirati državnu vlast i predlagati bolja rješenja. Držićeva misao da se vlast u Dubrovnik ravnopravno podijeli između pučana i vlastele svjedoči o njegovu uvidu u sustav ravnoteže između jednog aristokratskog i demokratskog elementa u Republici. U svojoj zamisli vlade Držić miješa dva oblika političkog sustava, toskanski koji je bio demokratski i genovski, odnosno demokratsko – aristokratski.⁸⁶

Već je bilo riječi o utjecaju Machiavellijevih teorija na Držića, posebice u vidu Pometova makijavelizma. Makijavelizam je politička doktrina, odnosno teorija, izvedena iz imena Niccolò Machiavellija, u čijem je temelju interpretacija politike sile koja zagovara tezu da cilj opravdava sredstvo. Ishodište ima u već spominjanom Machiavellijevom *Vladaru*, ali u iskrivljenim interpretacijama i izvučenom iz konteksta jer u svojem djelu Machiavelli nigdje izričito ne spominje tu tezu.⁸⁷

---

⁸⁶Sunajko, Goran. *Prilog Držićevu razumijevanju teorije države i politike njegova doba*. Studia Lexicographica Vol. 5. No 2 (9). 2013., str. 177- 192. <http://hrcak.srce.hr/114409>(preuzeto 3.7.2017.)

⁸⁷*Leksikon Marina Držića*. Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Zagreb 2009, str. 469.

5. ZAKLJUČAK

Obzirom na stalno spominjani nedostatak arhivskih podataka o životu Marina Držića, o njemu su ipak ispisane brojne stranice što svjedoči koliko je značajan za hrvatsku kulturu i književnost. Ako se gledaju postupci Marina Držića on je bio pravi primjer renesansnog erudita. Stekao je obrazovanje i iskustvo iz svećeničkog kanona, književno - kazališnog, ali i političkog. Kao važne prekretnice u njegovu životu izdvojila bih ulazak u svećenički stalež, odlazak u Sienu na sudij, sudjelovanje u zabranjenoj predstavi u Sieni, nagli prekid studija u Sieni, služba grofu Kristoforu von Rogendorfu, optužbe za plagiranje Vetranovićeva djela, odlazak u Veneciju, odlazak u Firencu i posljednje – urotnička pisma Cosimu I. Mediciju.

Mnogima je vjerojatno iznenađujuće neobičan Držićev svećenički poziv ako se uzmu u obzir teme njegovih djela, ali to treba gledati u kontekstu njegove obitelji i njegova vremena. U njegovoj trgovačkoj obitelji postojala je tradicija da jedno dijete postane dio svećeničkog staleža i odlučeno je da to bude Marin, koji je odmalena pokazivao da je drugačiji od svoje braće. To vjerojatno nije bio Marinov poziv, ali omogućavao mu je s jedne strane stalna primanja, a s druge puno slobodnog vremena za čitanje i pisanje. Da je možda Marin postao trgovac kao i njegov otac, ili da ga je odgajao kao trgovca, ne bi imao toliko novčanih problema u budućnosti. Problemi s novcem, a neki autori navode i opsjednutost novcem, preslikavaju se i u neka njegova najpoznatija djela poput *Skupa*, *Dunda Maroja* i *Arkulina*.

Dubrovnik kao mjesto njegova rođenja i u kojem je proveo najveći dio svojeg života, predstavljao je Držiću neiscrpnu inspiraciju. Držić je pratio ritam svojeg grada, ponašanje stanovnika i vlastele i sve to obilno iskoristio za svoja

djela. Posebnu ulogu u Dubrovniku imale su poklade, a poklade se često javljaju i u njegovim djelima – one označavaju slobodu djelovanja, a upravo je i tijekom poklada Držić izvodio svoja djela na pozornicama grada. Mnoga njegova djela bile su „pirne drame“ koje su se izvodile u prigodama vjenčanja njegovih sugrađana, što govori o njihovoj društvenoj a i psihološkoj važnosti, te su bile iznimni kulturni i društveni događaji svoga vremena.

Zahvaljujući političkim teoretičarima svojega doba i poznavanju političkih sustava talijanskih gradova, bio je duboko nezadovoljan stanjem u Dubrovačkoj Republici. Najviše se to iskazuje pred kraj njegova života kada šalje urotnička pisma firentinskom vladaru. U njima, kao i u Prologu Dugog Nosa, neki teoretičari prepoznaju viđenje utopijskog besklasnog društva, a njegova protagonista Pometa kao vođu obespravljenih proletera. Bez obzira jesu li neki tumačili ovu urotničku epizodu kao izdajništvo ili kao reagiranje na nepravdu sustava, Držić je ostavio iza sebe brojna vrhunska djela, a činjenica da je i danas aktualan govori o njegovoj važnosti.

6. SAŽETAK

Marin Držić rođen je vjerojatno 1508. godine u Dubrovniku, u trgovačkoj obitelji. U rodnom gradu stekao je i osnovno obrazovanje, a 1538. odlazi na studij u Sienu. Dubrovnik u vrijeme renesanse doživljava svoj uzlet, u gospodarskom i kulturnom smislu. Grad i njegovi stanovnici bili su velika inspiracija Držiću u oblikovanju njegov djela, a mnogi pronalaze i autobiografske elemente poput opsjednutosti novcem, koji je imao veliku ulogu u njegovim djelima. Marin Držić iznosi i podjelu na ljude *nazbilj* i *nahvao*, koju su neki teoretičari protumačili kao podjelu na klase. U klasi *nahvao* našla se i dubrovačka oligarhija, koju Držić kritizira u svojim urotničkim pismima. Godina 1566. nalazi se u Firenzi i upravo tamo započinje njegova urotnička faza. Vojvodi Firenze Cosimu I. Mediciju i njegovu sinu Francescu uputio je ukupno pet pisama, a u njima potakno iznosi sve grijehе dubrovačke vlade i poziva vojvodu da sruši oligarhiju. U političkom smislu na Držića su utjecali teoretičari Jean Bodin, Thomas More, a posebice Niccolò Machiavelli čiji makijavelizam mnogi prepoznaju u liku Pometa iz komedije *Dundo Maroje*. Nakon neuspjele urote, Držić umire u Veneciji 1567. godine.

Ključne riječi: Marin Držić, Dubrovnik, Siena, renesansa, novac, *nazbilj* i *nahvao*, klase, oligarhija, urotnička pisma, Firenza, Cosimo I. Medici, Francesco, Jean Bodin, Thomas More, Niccolò Machiavelli, makijavelizam, Pomet, *Dundo Maroje*, urota, Venecija

7. POPIS LITERATURE

1. Bogišić, Rafo. *Mladi Dani Marina Držića. Mladost.* Zagreb 1987.
2. Bogišić, Rafo. *Nadahnuće i zbilja. Tri posljednja koraka u životu Marina Držića* u zborniku: *Marin Držić 1508. – 2008.:* uredili Nikola Batušić i Dunja Fališevac. HAZU. Zagreb 2010.
3. Čale, Frano. *Marin Držić. Školska knjiga.* Zagreb 1971.
4. Čale, Frano. *Marin Držić djela.* Centar za kulturnu djelatnost. Zagreb 1987.
5. Držić, Marin. *Pisma Cosimu I. Mediciju 1566.* Hrvatski centar P.E.N.-a & Most. Zagreb – Dubrovnik 1993.
6. Fališevac, Dunja. *Dubrovnik - otvoreni i zatvoreni grad.* Naklada Ljevak d.o.o. Zagreb 2007.
7. Franić Tomić, Viktorija: *Sve obzine Marina Držića* u Franić Tomić, Viktorija: *Tko je bio Marin Držić.* Zagreb 2011.
8. *Leksikon Marina Držića.* Leksikografski zavod Miroslava Krležje. Zagreb 2009.
9. Le Goff, Jacques. *Trgovci i bankari u srednjem vijeku.* Znanje d.o.o Zagreb 2014.
10. Rafolt, Leo. *Drugo lice drugosti.* DISPUT d.o.o. Zagreb 2009.
11. Stojan, Slavica. *Slast tartare.* HAZU. Zagreb – Dubrovnik 2007.
12. Tatarin, Milovan. *Čudan ti je animao čovjek.* HAZU. Zagreb – Dubrovnik 2011.

ČLANCI:

1. Gjurgjan, Ljiljana Ina. *Laura – stereotipna kurtizana ili subverzivni lik u komediji Dundo Maroje?* Umjetnost riječi, Vol. 55, NO. 1-2. 2011, <http://hrcak.srce.hr/109077>(3.7.2017.)
2. Kunčević, Lovro. „*Ipak nije na odmet sve čuti*“. *Medičejski pogled na urotničke namjere Marina Držića*. Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. No. 45. 2007. <http://hrcak.srce.hr/16197>(preuzeto 3.7. 2017.)
3. Novosel Filip. *Seljaci i seljački svijet kasnog srednjeg vijeka u književnim djelima hrvatskih pisaca 15. i 16. stoljeća*. Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Vol. 30. No.- ,<http://hrcak.srce.hr/95090>(preuzeto 3.7. 2017.)
4. Prosperov Novak, Slobodan: *Rekonstrukcija Držićeva životopisa od 1538. do 1543. prema novim dokumentima iz sienskih arhiva*. Croatica, Vol 1. (31) No. 1.(51), 2007.<http://hrcak.srce.hr/174685> (preuzeto 3.7. 2017.)
5. Sunajko, Goran. *Prilog Držićevu razumijevanju teorije države i politike njegova doba*. Studia Lexicographica Vol. 5. No 2 (9). 2013. <http://hrcak.srce.hr/114409> (preuzeto 3.7.2017.)